

Beszédművészet

Beszédtechnika

Fejezetünkben három kérdéskörrel fogunk foglalkozni: *légzéstechnikával*, a *kiejtés* problémáival és a *beszédhibákkal*, illetve azok kijavításával.

Légzéstechnika

Az egészséges embernél annyira természetes a légzés, hogy szinte észre sem vesszük a mindennapi beszélgetés során. A közéleti megszólalás vagy egy ígahirdetés során azonban előbb-utóbb, de előtérbe fog kerülni a légzéstechnika kérdése. Természetesen e téren sem mindegy, hogy alkalmi szónokról vagy hivatásos színésről van szó, aki mindennap több-órás közönség előtti megszólalással keresi a kenyerét. E két véglet között van a helye a lekipásztornak, akinek hivatása és szolgálata eszköze a beszéd, de nem egy színész szintjén, ami a hangadó szervek megerőltetését illeti. Bár néha körünkben is vannak olyanok, akik profi szintű megerőltetést végeznek amatőr szintű légzéstechnikával. Hangproblémákkal és légzési zavarokkal küzdő idős lelkészek és tanárok beszélhetnek ennek a helyzetnek a nehézségeiről. Stúdiumunk keretei között mi sem tudunk a légzéstechnika kérdésével bővebben foglalkozni, csak néhány gyakorlati kérdésben tudunk tanáccsal szolgálni. Ajánlatos magánszorgalomból végigolvasni és nyomában végiggyakorolni mindazt, amit Fischer Sándor 1981-ben megjelent *Retorika* című műve ebben a vonatkozásban mond.

Olyan légzéstechnikát kell alkalmaznunk, amelynek kettős eredménye van: *mindig legyen levegőnk* mondanivalónk megformálásához, s ennek az elégséges levegőnek a megszerzése *ne legyen zavaró* és hangos, vagyis a hallgatóságnak kellemetlen.

Fischer retorikai műve erre nézve a következő tanácsot adja: „Indításhoz, hosszabb értelmi egységhez mindig *alaplevegőt kell vennünk*. Erős mélyléggzéssel, a mellkas alsó részét a hasüregtől elválasztó rekeszizom lefelé tágulásával kb. 3 liter levegőt tudunk beszívni. Ez elegendő a leghosszabb értelmi egység elmondására is. A privát ember a napi társalgáskor fél liter levegőt szív be egyszerre. A kisebb egységekre elég az úgynevezett *pótlevegős* megoldás. Ez kb. egy litert jelent.” (Fischer, *i.m.* 93. old.)

Azért kell a légzéstechnikát fejleszteni, mert a későbbiekben csak automatikus légzéstechnikával lehet a teljes szellemi készültséget igénylő feladatokat ellátni.

Sokkal nagyobb mennyiségű levegőt tudunk magunkhoz venni, ha orron és szájon egyszerre veszünk levegőt. A szájon át vett levegő vétele azonban ne jelentsen hangos lihegést. El kell érni, hogy a beléggzésnél ne emelkedjék a mellkas a has behúzódnásával ellentétként, hanem fordítva. Visszatérve az „automatikus légzéstechnika” kifejezésre, megállapítjuk, hogy ennek a legjellemzőbb vonása az, hogy a jó szónok megszokja, hogy nem akkor tart beléggzési szünetet, amikor teljesen elfogyott a levegője. Ez a fulladás határán lebegő kényszer-szünet esztétikailag visszataszító, mert kétségbeesett levegő utáni kapkodással jár, másrészt a szöveg értelmezését rontó. A jó előadó akkor vesz levegőt, amikor a szövegösszefüggés szabályai amúgy is szünetet követelnek. E legális szünet alatt az orron és szájon keresztül egyszerre beszívott levegő elég arra, hogy e zajtalan levegővétel után a kiléggzés levegőáramával beszédhangokat képezzünk a következő szünetig. Akkor válik igazán automatikussá ez a légzéstechnika, amikor ezeket a legális szüneteket szinte automatikusan, öntudatlanul, minden keresgélés nélkül érzékeljük és felhasználjuk a levegővétel céljára. Beszédünk így természetesen gördülő lesz, s még felgyorsulva vagy szenvedélyesre fordulva sem érezteti azt a hallgatóval, hogy az előadót a légszomj gyötri.

Ha ez másként nem megy, akkor először olvasott szöveggel, majd szabadon előadott szöveggel gyakorolni kell. Hosszú, gazdagon írásjelzett, de jól tagolt mondatok olvasása közben kell tudatosan törekedni arra, hogy a légzéstechnikának ezt az alapvető törvényét gyakoroljuk. Szabadon fogalmazásunkban pedig előbb-utóbb serkenteni fog ez is arra, hogy a hosszabb mondataink közé ékeljünk rövid, egy lélegzetvételre elmondható mondatokat.

A kiejtés problémái

E pontnál is csak néhány iránymutató megjegyzésre szorítkozunk, mintegy étvágyat akarván gerjeszteni a kérdéssel foglalkozó szakkönyv elővételére.

A magyar nyelvben a kiejtéssel kapcsolatos első és legfontosabb tudnivaló, hogy *a magyar beszédhangok és szótagok nem tűrik az elmosódott, határozatlan kiejtést*. Ezen a téren az idegen nyelvek jó és kívánatos kiejtésének a magyar nyelvre való akaratlan átvitele rontólag hatott és hat kiejtésünkre. A németben elegáns a szótagok elmosódása. Pl. Was haben Sie? = vász hábnzi, sőt vászhámzi. A magyar nyelvben a hasonló „elejtés” bűn. Különösen mostohán bánunk az „r” és az „l” hangokkal.

Még nagyobb problémák mutatkoznak a *mássalhangzók torlódásánál*. Ezt ugyan kerüli a magyar nyelv, különösen ha mondjuk a lengyel szavakra gondolunk, de azért elsősorban az idegen nyelvből vett szavaknál előfordulnak (antiklerikalizmus, elektrokardiogram, produktum). Tennivalónk először is az, hogy amennyiben gondot okoz ezeknek a szavaknak a kellő gyorsasággal való kimondása, akkor a fogalmazásnál, amennyiben lehetséges, kerüljük az ilyen torlódást tartalmazó szavakat. Ha pedig kikerülhetetlen, akkor figyeljünk a nehezebben kimondható szó előtt, s egy pillanatnyi szünet után alig észrevehetően lassúbb tempóban ejtsük ki, és azután menjünk tovább nyugodtan, nem hirtelen gyorsulva vissza.

Meg kell említeni a *zöngés és zöngétlen mássalhangzó párok* helyes alkalmazását is:

zöngétlen: p, t, k, f, sz, s, ch, c, cs, ty;

zöngés: b, d, g, v, z, zs, j, dz, dzs, gy.

Annak ellenére, hogy a magyar anyanyelvű ember ösztönösen érzi a kétfajta hang közötti különbséget, a köznapi beszédben mégis elég sokszor érezhetünk pongyolaságot. Vannak esetek, amikor csak megmosolyogtató és esztétikailag hibás a hangzás. A „magyar ember”-ből így lesz a szónok ajkán „matyar ember”. De itt még értelemzavarás nem történt. De ha a „bab” helyett „pap” hangzik el, ez már nem mindegy.

Nem problémátlanok a *mássalhangzók alkalmazkodásával* kapcsolatos kérdések sem. Az egymás mellé kerülő mássalhangzók kapcsolódásának vannak bizonyos törvényszerűségei, s ezeket, amikor szükséges és lehetséges, alkalmazni kell. Három ilyen törvényszerűsége emlékeztetünk a kiejtés problémáival foglalkozva: a *részleges hasonulás*, a *teljes hasonulás* és az *összeolvadás*.

A *részleges hasonulás*nál az egyik hang vagy zöngésség tekintetében, vagy képzési helye szerint részben hasonlóvá válik a másikhoz. Írásban leírjuk, hogy *húzta*, beszédben kiejtjük így: *húszta*. „A részleges hasonulás törvénye abszolút érvényű, alkalmazása kötelező” (Ajtony Péter).

A *teljes hasonulás*kor az egyik hang vagy képzésmódjában teljesen hasonlóvá válik a másikhoz, úgyannyira, hogy két különböző hang helyett az egyiknek a hosszú változata hangzik a beszédben. Leírjuk, hogy *hagyja*, de beszédben így hangzik: *haggya*. Nyelvészek megállapítása szerint a teljes hasonulás már nem annyira erős és abszolút törvénye nyelvünknek, így néha a választékosabb beszédben a részleges hasonulás szerinti kiejtés tanácsosabb. A *házsor* kifejezés például a teljes hasonulással *hássor*, de szebb a *házsor* részleges hasonulású megszólalásban.

Az *összeolvadás* törvénye akkor érvényesül, amikor két hang helyett egy harmadik hangot ejtünk. A leírt *alakíts* szó így hangozhat fel: *alakiccs*.

Komolyan kell vennünk azt a törvényt is a kiejtés terén, hogy *a rövid és hosszú hangokat élesen elkülönítjük egymástól*. Vagyis a mindig magánhangzóra épülő szótagokat, ha hosszú magánhangzó van benne, akkor hosszán, ha rövid magánhangzóra épül, akkor rövidben ejtjük. Ez két okból is fontos követelmény. Ha az egyes beszédhangok időtartamát komolyan vesszük kiejtésünkben, *ezáltal valósul meg a magyar beszéd sajátos, egészséges ritmusa*. Ezt nevezhetjük esztétikai indítéknak. Másrészt van egy értelmi indíték is, hiszen a beszédhangok időtartamának értelemátalakító szerepe is van. Nem mindegy, hogy *bort* vagy *bórt* iszunk.

Általában vigyáznunk kell arra, hogy beszédhangjainkat tisztán, határozott képzéssel és jól artikuláltan hozzuk létre. Szótagokat kihagyni, átugrani nem szabad, minden szótagot teljes értékűnek kell tekinteni és nem szabad mintegy „elnyelni”.

Ejtéshiba és beszédhiba

Mindkettő a beszéd folyamat torzulását jelenti, de nem azonos okokból, nem azonos fokon és nem azonos következményekkel. A kettő tehát nem ugyanazon fogalom különböző elnevezése.

Ejtéshiba

Azt a jelenséget nevezzük ejtéshibának, amikor a beszélő az irodalmi megfogalmazástól vagy az *igényes köznyelvi ejtésformától eltérő módon ejt ki szavakat*. Eltorzítja a hangkapcsolatok kiejtési törvényeit. Az egész beszéd folyamatra nem vonatkozik ez a jelenség, hanem inkább figyelmetlenségből, esetleg műveltségbeli hiányosságok folytán egyes szavak kiejtésére. A szakkönyvek leginkább a *volt* szavunkat használják paradigmának e terén. Amikor valaki „elengedi” magát, könnyen lesz „vól” a jelzett szóból. Lehet, hogy először népieskedés vagy egyszerűen figyelmetlenség. Az otthoni nyelvezetből könnyen átmegy a nyilvános megszólalásunk területére. A szavak száma is bővíthet, és ha beidegződés folytán egyre több szó esik áldozatul az ejtéshibának, akkor az egész beszéd folyamat egy bizonyos nyelvi igénytelenség és műveletlenség jegyeit mutatja.

Vigyázni kell a *magánhangzók hangszínére*. A fonetika szakemberei a „renyhe ajakmozgás, a főlösegesen zárt száj következményeinek tartják” (Ajtony Péter), hogy az egyik magánhangzó ejtése átcúsúszik a másik hangba. Így fordulhat elő *újság* helyett *újség*. Rossz artikulálás folytán így torzul a *tudomány* szó *todomány* formává. Sokszor szinte észre sem vesszük már a megrövidített és ezzel meglöpött magánhangzók nyomán létrejött hangzásokat. Legyen példánk erre az *óvoda* szó. Az első megrövidített magánhangzó sérülésével így jön létre az *ovoda*. De ezen a téren tucattá válnának gyakran használt szavaink között példaként felhozható áldozatok. Elburjánzása esetén az így beszélő ember beszédének magyaros színezete, zenéje vesz el.

Egyes szavakban sokan *felcserélik a magánhangzó és mássalhangzó időtartamát*. Leírják, hogy *díjaz*. Egy ősi ösztön érzi még, hogy e szóban valamit, valahol meg kell nyújtani. De ez nem az „i” betű lesz, amikor a szót kiejtik, hanem a magánhangzó hosszabb hangzási jogát átruházzák a mássalhangzóra, azáltal, hogy megkettőzik és így lesz a *díjaz* szóból *díjjaz*.

Megállapítjuk, hogy a nyelvjárási beszéd módja igen gyakran eltér az igényes köznyelvi kiejtés normáitól. Az előbbieken bemutatott ejtészváltozatok mellé még más téren való eltéréseket is sorolhatnánk, a rövidülések, nyújtások, időtartamcserék széles skáláját regionális színezetekkel. Természetesen a nyelvjárási kiejtés az illető nyelvjárás rendszerén belül nem ejtéshiba. A nyilvános beszédnek azonban az igényes köznyelvi ejtésforma az alapszintje, ezért a nyilvános megszólalásnak ez az igazodási szintje.

Beszédhiba

Azt mondtuk, hogy az ejtéshiba nem az egész beszéd folyamat torzulása és kellő önfeleggyellemmel ez a jelenség kiküszöbölhető.

A *beszédhibánál* azonban többről van szó. Az ebből adódó zavarok és a köznyelvi kiejtéstől elütő torzulások a beszéd szervek, sőt néha az idegrendszeri működési zavarok következményei. Ezen a téren sem nélkülözhető a sérült ember teljes elszánása és akaratereje harc bavitése a gyógyulásnál, de itt már szakember segítsége is szükséges. Logopédushoz kell fordulni.

A hangelemek torzulása történik az *orrhangzós* beszédben. Szakemberek szerint visszanyúlhat a magzati fejlődés zavaráig. Ha a lágy szájpad nem záródik jól, akkor a levegő az orrba szökik. A lágy szájpadon végrehajtott műtét után is szükséges logopédus segítsége. De nem minden esetben ilyen súlyos a helyzet, ilyenkor egyszerűen a beszéd szervek renyheségéről van szó. Itt is szükséges a szakember tanácsa, de műtét nem szükséges.

Gyakran találkozunk a *pöszeség* jelenségével. Súlyos esetben minden hangzó hibás ejtéséről is lehet szó. Leggyakrabban azonban az *sz, z, c, s, zs, cs* hangok hibás kiejtésére korlátozódik ez a hangképzési rendellenesség. Kisgyermekkorban ez kedves jelenség és természetes élettani sajátosság. Ha azonban nem marad el az évek múlásával, akkor szakemberhez kell fordulni. E jelenség egyik formája a *raccsolás* is, ami az „r” hang nem megfelelő helyen és módon való képzése.

A beszédritmuszavarok közül a *dadogás* és a *hadarás* a leggyakoribb. Előbbiek előbbutóbb rájönnek arra, hogy hivatásuk betöltése zavartalansága érdekében szakemberhez kell fordulniuk. Egészen más a helyzet a hadaró beszédmodor áldozataival. Legtöbbször nem ismerik el, hogy hadarnak. Azzal védekeznek, hogy voltaképpen csak az előadás hevében kicsit gyorsan beszélnek. A többször idézett Ajtony Péter egyik előadásában így határozta meg e jelenséget: „A hadarás nem azonos a gyors beszéddel. A gyors beszéd még érthető, a hadarásra azonban a szavak egyes hangjainak, szótagjainak tökéletlen képzése, elhagyása, összemosása is jellemző a túlzott tempón kívül, ezért a beszéd a torzulástól nehezen érthető. Ha valaki nem képes beszédtempóját tudatosan visszafojtani folyamatos szöveg elmondásakor, ismerje el beszédhibáját és keresse fel a logopédust.” Szomorúan, de a realitások talaján maradó valóság látással kell megemlékeznünk arról, hogy a beszédhibák egy részében közrejátszik a kor felgyorsult életritmusa, a válsághelyzetek szaporodása, a létbizonytalanság esetleges felrémlése, vagyis mindaz, ami eredményezheti az ember „relatív pszichikus egyensúlyának” tartós felborulását. A szakemberek igenis komoly tényezőnek tartják e tényezőt, és a jelenséget *pszichikus beszédzavar* néven említik.

Külön tanulmányt érdemelne, hogy az *alkoholizmus* és *narkománia* milyen nyilvánosan is észlelhető károsodásokat teremt áldozatai beszédén. Nemcsak a beteges alkoholistákra kell itt gondolni, hanem az alkalmi alkoholfogyasztók is vigyázzanak arra, hogy nyilvános beszéd, közéleti megszólalás előtt alkoholt fogyasztani tilos.

Beszédművészet

Az előző fejezetben tárgyalt beszédtechnikai művelés elengedhetetlen előfeltétele a beszéd művészi megformálásának, de magában még nem elegendő hozzá. Fejezetünkben újabb tényezőkre figyelünk, s az eddig tanultakra építve igyekszünk a beszédművészet elsajátításában segíteni. Fejezetünk *három részre* tagozódik. Először megismerkedünk a hangsúly különböző fajtáival, majd megvizsgáljuk a *beszédmodulációkat*, melyek a művészi beszéd fontos eszközei, végül az *írásjelek értékelésére*, illetve átértékelésére fordítjuk figyelmünket.

A hangsúly, hangsúlyozás

Ha egy hang akár a zenében, akár a prózában környezetéből erőben kiemelkedik, arról azt mondjuk, hogy hangsúlyos. A magyar prózai nyelvben a szó *első szótagját* hangsúlyozzuk. Ezt az általános szabályt annak ellenére kimondhatjuk, hogy bizonyos esetekben a hangsúly más szótagra is eshet, mellékhangsúlyok is adódhatnak. A szabály azonban mégis kimondható az első szótagra nézve. Ha azonban a magyar beszéd hangsúlyának ez az egyetlen törvénye lenne, akkor beszédünk egy különös és riaszró ritmust nyerne. A *szóhangsúly* mellett azonban színezi nyelvünket a *szólamhangsúly* is. Mindkettő nagyon fontos kelléke a művészi beszédnek.

Szólamhangsúlyról beszélve meg kell határoznunk, hogy mit nevezünk szólamnak.

„Szólamon az olyan szoros, összetartó beszédegységet értjük, amelyet egy főhangsúly uralma alá rendeltünk és egyetlen levegővétellel oldunk meg” (*Retorika*. 165.). Szolgáljon például erre a következő kijelentés: „bemegyek hozzá”. Ha többször mondjuk egymás után, akkor egybeolvadva szinte egy szólamná válnak és a „hozzá” szónál már nem nyomjuk meg az első szótagot. Hangsúlytalanná vált, mert a *főhangsúlyú* szó *szinte felszippanította a következő szónak a szóhangsúlyát*.

Ha e természetes sajátosság ellen vétele a szólam minden szavát külön a maga szóhangsúlyával mondjuk, akkor az történik, mintha semmit nem hangsúlyoztunk volna.

Több szólam alkot egy mondatot. A *mondathangsúly* pedig még jelentősebb mértékben járul hozzá beszédünk művészi hangzásához, sőt ez már *segíti a szöveg értelmezését is*.

Szolgáljon erre például a következő mondat: „Bemegyek hozzá” megmondom neki hogy adja ide azt a könyvet amelyet még a múltkor megígért.” Fischer Sándor következőképpen mutat rá a mondathangsúly értelmezést motiváló szerepére: „Ha a második szólam a leghangsúlyosabb, akkor azt jelenti, hogy eddig nem mertem megmondani. Ha a harmadik szólam képviseli a mondathangsúlyt, úgy azt jelenti, hogy nem akarja a könyvet átadni. Ha a negyedik szólam a főhangsúlyos, akkor úgy érezzük belőle, hogy már régen ígéri-ígérgeti a könyvet.” A mondathangsúly helyes alkalmazása a szövegértelmezés értékes eszköze, hiszen látható volt, hogy nem mindegy, mit hangsúlyozunk, mert előadásunk nemcsak változatosabb lett általa, hanem új és új értelmet nyert vele.

Ezért érdemes külön figyelni a *értelmi hangsúlyra*. E vonatkozásban megállapítjuk, hogy:

- hangsúlyos — mindenekelőtt az, ami a lényegét fejezi ki;
- ami a közlésünkben új információ;
- az ellentét kifejezésére szolgáló egység;
- a felsorolás és a fokozás;
- a párhuzamos állítás;
- minden kérdő névmás;
- a tagadó- és tiltószó;
- az indulatszó, érzelmi telítettségénél fogva.

Gyakorlásként szentírási helyeken is ki lehet próbálni, hogy e szabályok mennyire segítik a helyes értelmezést. Gondoljunk Illés híres kérdésére: „*Meddig sántikáltok még kétfelél?*” Az indulatszó hangsúlyosságára kevés jobb példa van, mint Pál ismert felkiáltása helyes ismétlése: „*Óh én nyomorult ember!*” Hogyan uralja a kétbetűs felkiáltó szó szinte az egész rövid mondatot. De a többi szabályként említett eseten is érdemes magunk által keregett példákkal végigmenni.

Fontos beszélni a *hangsúlytalanság* egy szabályáról is: a magyarban a névelő hangsúlytalan. Ezért helytelen a sokszor így hangsúlyozott búcsúzás: aviszontlátásra.

Az *érzelmi hangsúly* fontosságát és túlzásaiban való veszélyességét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Rapszodikusan szétszakíthatja az értelmi hangsúlyt is. Szinpadon él a gyakorlatban a leginkább szabadjára engedve. Közéleti szereplésben és lelkeszi szolgálatban ma-

napság már túlzásaiból gyógyulva használják általában. Mértékkel használva szinte elengedhetetlen.

A legtermészetesebb megnyilvánulás a *hanglejtés*. „A magyar beszéd általában enyhén ereszkedő jellegű. Ez azt jelenti, hogy az indulatmentes társalgási hangon elmondott kijelentést felülről indítjuk és a legmélyebben fejezzük be.” (*Retorika*. 179.)

Ez azt jelenti, hogy a befejezett gondolat, a mondatvég igényel bizonyos lezárást, tehát le kell vinni a hangot. Ha ez elmarad, akkor kialakul egy középmagasan maradó, elnyújtott, kántáló hang.

Nem kevés a gond nyelvünkben a *kérdezéssel*. A hanglejtéssel sokféleképpen lehet érzékelteni a kérdés jellegét, és ezáltal sokféleképpen lehet tenni magát a kérdést. Pl.: Na ne mondd?” Ezt a kérdést lehet úgy mondani, hogy az őszinte csodálkozás jele. De lehet ugyanez a kétkedő hitetlenségé, az irigysége, sőt a maró gúny kifejezése is. (Érdemes azonban megpróbálni, hogy a felsorolt érzéseket ki tudjuk-e fejezni a rövid kérdéssel.) A kérdés mint szónoki elem sokszor előfordul közéleti beszédeinkben és prédikációinkban, nem is beszélve a lekiótlóvasásaink alkalmával a Bibliában való előfordulásokról. Alig van olyan oldala a Szentírásnak, ahol ne lenne kérdés vagy hosszabb kérdő mondat.

Szisztematikusan ki kell alakítani a közéleti beszédünkben egy fegyelmezett, de igaz indulattal telített érzelmi hangsúlyt. Vigyázzunk, hogy ez simuljon előadói karakterünkhöz, túlzásokba ne bocsátkozzék és az érzelmi hangsúly lehetőleg az értelmi hangsúly, illetve az általa munkált igazi értelmezés szolgálatában álljon.

A beszéd modulációi

A modulációk, vagyis a különböző váltások éppen olyan fontos eszközei a művészi előadásnak, mint a hangsúlyozás módozatai. Tudatos és mértékletes használatuk által árnyaltabb és az érdeklődést jobban felkeltő és tartósabban lekötő lesz a beszédünk. A használat „tudatosságának” a kihangsúlyozása azonban nem jelenti azt, hogy e tudatosság annyira nyilvánvaló legyen, hogy már az átlaghallgató is kellemetlenül regisztrálja, mert annyira szemmel látható és füllel hallható. A különböző váltások ilyen használata erőltetett és modorosságot szül. Ez ellen úgy küzdhetünk, hogy szigorú szabályként felállítjuk, hogy *a beszéd folyamat alább tárgyalandó változásait soha nem alkalmazzuk öncélúan, csak önmagáért, hanem csak a beszéd valódi tartalmának jobb megvilágítása érdekében*. Ennek a szabálynak a megtartása szinte biztosítéka lehet annak, hogy minden e téren való elferdülést elkerüljünk.

A tárgyalandó modulációk: a hangerő váltása,
a hangmagasság váltása,
a hangszín váltása,
a gyorsaság váltása,
a szünetek alkalmazása.

Végül néhány gondolatban említjük a váltások kérdését.

a) Hangerőváltás

Augustinus sokszor emlegetett tanácsára gondoljunk a genusok váltogatását illetően és óvására a genus grande folytonos használatával kapcsolatban. *A hangerő váltása nélküli beszéd mód a legbiztosabb hatásromboló tényezők egyike*. Akár egyformán halkan, akár egyformán középerősen vagy akár szüntelenül ordítva beszélünk, a hallgatók gyors kifárasztását munkáljuk akaratlanul is. Helyesen állapítja meg Fischer Sándor: „A dinamikus monotonia az emberekre altató módon hat, az egyforma hanginger fokozatosan csökkenti a figyelmet, és a végén meg is szüntetheti” (*Retorika*. 184.).

Vannak előadók, akik azáltal akarnak nyomatékot adni mondanivalójuknak, hogy mindent nyomatékosítva, beszédjüket végigkiabálják. Más módon is éreztetni lehet hallgatóinkkal azt, hogy szolgálatunkat fontosnak tartjuk és mondanivalónkat hisszük és valljuk. Sok-

kal inkább a gazdag árnyalással. Ez a gazdagság és ez az árnyalás azonban alá kell legyen vetve a szöveg értelmezésének és nem mondhatnak ellent az előzőkben tárgyalt hangsúlyozás elemi szabályainak.

Ne kísértsen meg bennünket az a gondolat, hogy a hangerő újítja meg folyamatosan az érdeklődést. Fogadjuk el, hogy ennek *jobb eszköze a hangerő váltása*. Annyira így van ez, hogy még az sem arany szabály, hogy a feszültségcsúcs mindig hangos. Elképzelhető az is, ha a tartalom és a terem nagysága, akusztikai viszonyai megengedik, hogy ami a hangsúlyos, azt mondjuk halkan. *A hangerő váltása azonban nem lehet csak hangulati elem, akusztikai manipuláció, hanem a tartalom függvénye is.*

Még valami fontos tudnivalóról szólni kell a hangerővel kapcsolatban. Mindenkinél tisztában kell lenni azzal, hogy mit és mennyit bír el a hangja. Az ordítózás közben megbicsakló hang és hörgésbe fulladó beszéd szánalmas és nevetséges. A híres színész, Egressy Béni mondta egyszer: „Nem cselekszünk sem ildomosan, sem művészileg, mielőtt a hallgatóval hangbeli képességünk legvégső fokozatát éreztetjük, s ezzel azt áruljuk el, hogy ez a legutolsó hang, amit kiadni képesek vagyunk, hogy ennél tovább már nem bírjuk, habár torkunk és tüdünk szétreped.” (*Színészet iskolája*. 130–131.) De vigyáznunk kell az ellenkező véletlen is. Az egészen halk megszólalásra szónoki szinten nem minden ember hangszínre és artikulációja alkalmas. A két véleteltől tehát óvakodni kell.

b) Hangmagasság váltása

A hangmagasság váltása bonyolultabb és több gyakorlást igénylő, mint a hangerőé, pedig az sem könnyű. A kérdés azért nem lényegtelen, mert *az érthetőségre nézve döntő befolyással van a hang magassága s így a hangvétel minősége*. Nyilván egyéni adottság az, hogy személyenként mi az a hangfekvés, amelyben a legérthetőbb és leggazdagabb árnyalású a hangszín. De van általános szabály is, amelyre érdemes figyelemmel lenni. Mitrovics Gyula idézi szónoklattani művében Grotefend tanácsát, hogy „ama közép, amelyen a legtöbb hang mozoghat, körülbelül a második nyolcad (octava) *a*-ja, az egyharmaddal feljebb eső *c* már igen magas, a legtöbbnél erőltetéssel jár s az ismét egy harmaddal fellebb eső *e* egészen kellemetlen visítás; a kijelölt *a* alatt való beszéd pedig érthetetlen, s a fel nem húzott húr kellemetlen brúgásához hasonlít” (Mitrovics, *i.m.* 319.). Nyilván a hangmagasságváltásnak az egyéni határok között van értelme, ha esztétikus eredményre akarunk jutni. Grotefend tanácsára pedig mindenkinek érdemes figyelni.

Nem kell sokat magyarázni, mert mindannyiúnknak gyakorlati tapasztalata, hogy magasabb fekvésben könnyebb határozott és erőteljes hangot adni. Mélyebb fekvésben pedig ez sokkal nehezebb. E megállapítás könnyen ellenőrizhető, hiszen csak figyelünk kell környezetünkben, és azonnal észre vesszük, hogy ha valakinek fontosat, netán életbevágóan fontosat akarnak mondani, akkor felemelik az emberek a hangjukat. Jellemzőként is szokták mondani valamely szenvedélyes helyzetre: ugyancsak felemelte a hangját. De ha ugyanez a fontos közlés közelre irányul, akkor magasabb fekvésben, de halkan is lehet a mondanivaló kiemelt közlés. Vigyázni kell, mert a hangmagasság váltása sok mindentől függhet. Életkor, testi alkat, a beszédsszituáció, a beszélgető partner személye és még sok minden más befolyásoló tényező határozza meg eredményességét. Lehet a hangmagasságváltás anakronisztikus, sőt nevetséges is. Ismételt figyelmeztetés ez az egyéniségünknek megfelelő modulációk kialakítására.

c) Hangszínváltás

Nehezebb az előző kettőnél, a hangerő- és hangmagasságváltásnál, mert alkalmasint van benne azokból is „alkotóelem”, s még ezeken túl valami. Sokkal inkább érzelmi megoldás, mint az előző két moduláció. Tudományos meghatározás szerint: „Ha a gégeben a hangjak erősebb zárlatot hoznak létre, akkor feszesebb, keményebb hang jön létre; ha lazábban zárnak, tehát több levegő árad ki a két hangajak között, akkor lágyabb, levegősebb hangot

kapunk” (Fischer, *i.m.* 187). E ridegen hangzó, biológiai kérdést taglaló meghatározás nem fedettette velünk azt az előbbi megállapítást, hogy *a hangszínváltás egy gazdag érzelmvilágot és kulturáltságot igénylő szellemi folyamat*. Feltétlenül gyakorolni kell. Érdemes megkísérelni egymás után elmondani ezt a megszólítást, hogy: „Kedves Testvéreim! Szeretett Gyülekezet!” Először úgy, hogy magunk elé képzelünk egy nagy, húsvéti ünnepi gyülekezetet, azután úgy, hogy egy fiatal édesanya koporsója körül összegyűlt, síró gyülekezetet feltételezünk. Valami árnyalati eltérés mutatkozik a hangszínen, ha komolyan vettük a szituációt. A gyakorlás és a fegyelmezettség azért fontos a hangszínváltás alkalmazásánál, mert kiabálva patetikus, halkan pedig édeskés szentimentalizmus lehet. Mindkettő visszaszító, ha természetellenes.

Mitrovics Gyula *Egyházi szónoklattana* rendkívül érdekesen, választékos szókinccsel világít rá néhány érzés, illetve érzelem hangulatvilágának megszólaltatása lehetőségeire. Lassan már csak antikváriumban található művéből teljes terjedelmében idézzük az érdekes részletet:

„Mi a beszéd egyes mozzanatait, a benne előkerülő gondolatokat és érzelmeket illeti:

Az *öröm* hangja elégtűlt, könnyed, vidám és ömledező.

A *gyönyör* szenvedélyes, gyors és éles.

A *fájdalom* tompa, szakadozott, majd felkiáltó.

A *bánat* fátyolozottan, kedvetlenül, leverten, sokszor nyugtalanul beszél.

A *harag* darabosan, komoran és nyersen nyilatkozik, hevesebb rohamai gyakori lélekzetvétel által vannak megszakítva.

A *gyűlölet* mély, erős, szemrehányó hangon tör elő.

A *megvetés* mély, rideg, elutasító, lenéző, néha gúnyos és keserű hanggal színezhető.

Az *ijedség* lágy, akadozó hangot követel.

A *meglepetésben* most öröm, majd kételkedés váltakozva kerülnek elő, azért beszéde derült, majd ismét elborult s némi részben akadozó.

A *félelem* összevontan, halkan, alázatosan, sőt sokszor meghunyászkodva fejezi ki magát.

A *szánalom* hangja hajlékony, gyöngéd, résztvevő, reszkető.

A *vigaszé* megindult, derült és buzdító.

A *tiszteletnek* alázatos, bensőséges hangon adunk kifejezést.

Kérünk lágy, szíves, bizodalmas, szerény hangon.

Intünk emelkedett, magasabb hanghordozással, mely egészen a látnoki hévig felemelkedik.

A *feddés* hangja kemény, szigorú, most szünetek következnek, majd ismét támadó.

Az *ígéret* felajánló, erősítő, komoly hangon történik.

A *vallomásnál* ünnepélyes, emelkedett hangot alkalmazunk.

A *gondolkodást* nyugodt, alantas hang fejezi ki, beszéde lassú menetű, sokszor töprenkedő.

A *kételkedés* váltakozó, erősebb és gyengébb, most vidám, majd elborult hangban mutatkozik.

Az *állítás* hangja erővel teljes, határozott, önérzetes, néha támadó.

A *cáfolat* nyomatékos, heves, vitázó, mindamellet finom és megnyerő.

Tanítunk nyugodt, közép hangon, érdeklődést tanúsítva s gyöngéden felmelegülve, hasonlóan az *elbeszéléshez*, mely szintén nyugodt, közép hangot kíván s néhol színezéshez folyamodik.

Az *idézet* nyomatékos, ráutaló hangon eshetik meg.

A *kérdésnél* emelkedő, fürkésző hangot alkalmazunk.

A *felkiáltás* hangja magas, a *parancsolásé* pedig komoly, határozott és rendelkező.”

Akár órán, akár szemináriumban, akár szakkörben csoportosan érdemes gyakorolni élethelyzetekben az itt leírt jellemző hangszínek leírás szerinti megvalósítását. Természetesen nem egy anakronisztikus színészkedés, pózolás kifejlesztéséért, hanem a gondolatok árnyalt kifejezése érdekében.

d) Gyorsaságváltás

E kérdéskörben három fogalommal lesz dolgunk: tempó, ritmus és szünet. A három fogalom retorikai meghatározása a következő: „A *beszéd tempója* a szöveg mennyisége és az elmondásra fordított idő arányát jelenti. A *beszéd ritmusát* a gyorsasági váltások és a szünetek által kialakított lüktetés adja. A beszéd szünetei a lélegzetvételnél nagyobb ritmikai egységek. Céljuk az elválasztás” (Fischer, i.m. 187.).

Részletezzük a három fogalommal kapcsolatos retorikai tudnivalókat.

A *beszéd tempója*, azaz gyorsasága, elsősorban természetesen a beszélő ember alaptermészetétől, mindennapi beszédtempójától is függ. Nem könnyű az embernek kilépni önmagából. Ezt az adottságként megjelenő beszédtempót kell önneveléssel a hivatás szolgálatába állítani. Meg kell tanulni az adott feladathoz odasimulni tempónkkal. A jegyzetben már tárgyalta megnyilatkozási formák és alkalmak egymástól különböző tempót kívánnak. Egy nemzeti ünnepen tartandó ünnepi beszéd drámai csúcán a beszédtempó követelménye egészen más, mint egy nyugdíjba menő búcsúztatásánál vagy egy temetési igehirdetésben. Van-e esetek, amikor azért kell erőt venni magunkon, hogy a szokottnál lassabban, máskor pedig azért, hogy gyorsabban beszéljünk. A beszédtempó nem megfelelő volta széttörheti az alkalom méltóságát...

A *beszéd ritmusáról* szólva kétféle lüktetést regisztrálunk. Az egyik a *belső ritmus*. Azt jelenti ez, hogy vannak hosszú és rövid, nyomatékos és nyomaték nélküli szótagok. Ezek együttese kialakít egy sajátos magyaros lüktetést beszédünkben. Ez a *belső ritmus*. A másik lüktetés a *külső ritmus*. Ez az egyes kifejezéseknek most már nem fonetikai szabályok, hanem értelmi, érzelmi és akarati tényezők által befolyásolt egymás melletti kimondása, gyorsabb vagy lassúbb tempóban.

Itt felállítható majdnem általános szabályként, hogy a fontosabb mondanivalónkat lassítjuk, a lényegtelenebbet könnyedén felgyorsítjuk. természetesen nem gépiesen és mereven alkalmazzuk e szabályt, mert akkor ez hosszabb távon egy gépies monotóniát szülne. Legyen e ritmusváltás természetes. Érezzék úgy a hallgatók, hogy a beszélő szinte ott alkotja meg minden mondanivalóját számunkra, és akkor a hallgatóság szinte együtt gondolkodik és lélegzik a beszélővel.

e) Szünetek alkalmazása

A *szünetek* ténye természetes. Létjogosultságuk lélegzésünk törvényei által adottak. Akkor kezdjük kínosnak észrevenni őket, amikor kapkodó levegővétel miatt „kényszerszünetek” adódnak. A mindennapi társalgási beszédben is gyakoriak ezek, de akkor többen beszélünk, mindannyian vétünk és a hangkavalkádban a kölcsönös elnézés takarója alá kerülnek a kellemetlen pillanatok. Az előadónál, az egyedül beszélő embernél, a figyelmet igénylő szónoknál azonban szigorúbb elbírálás alá esnek. E kényszerszünetek a fegyelmezett levegővétel esetén a minimálisra csökkenhetnek. Tovább most nem is foglalkozunk velük.

Az *igazi szünetek konstruktív, pozitív, retorikai szerepe van*. Ezért így nevezzük a kényszerszünettel szemben, hogy ez *értelmezési szünet*. Ennek esetében már a hosszúság vagy a rövidség is beszédes jel. Nevezik *funkcionális szünetnek* is. Hozzátartozik a beszédhez, külön ritmikai egység. Egy pillanatnyi szünettel ki lehet emelni az ezt követő jelentős megállapítást. Néha a lassúról gyorsabb tempóra váltást is megelőzheti egy pillanatnyi szünet. A váratlan szünetnél nagyon kell vigyázni, nehogy a hallgató úgy érezze, hogy szövegutadási vagy kifejezészavar okozta.

A leggyakoribb és legtermészetesebb az a kicsit hosszabb szünet, amit a beszéd összefüggő részei, *önálló egységei között* szoktak tartani. A két fejezet, előadási pont közötti szünetet vizuálisan jelezheti a jegyzetlap kicserélése, a vázlatba tekintés, pillantás a lehelyezett órára. Egy bizonyos, az igazi szünet soha nem lehet süket csönd, hanem beszédes csönd.

Végül megemlítjük azt a természetes tény, hogy ezek a modulációk a gyakorlatban nem külön-külön jelennek meg. Egyszerre és egymást megerősítve, kiegészítve hatnak igazán. Egyetlen beszéd folyamat együttes alkatrészei a tempó, a ritmus és a szünet.

Az írásjelek értékelése és átértékelése

Szakértők szerint az írásjelek a gondolatok rámai, bennük és általuk a nyelv bölcséleti, tehát logikai, értelmi törvényei jelennek meg felrakva a szövegre. Először szólunk az írásjelek komolyan vételéről, azután – nem ennek ellentmondva, hanem ezt kiegészítve – az írásjelek átértékeléséről.

Az írásjelek értékelése

Komolyan vételükre serkent, ha megállapítjuk, hogy ezek *jelölik számunkra szemmel láthatóan a gondolatok súlyát és egymáshoz való viszonyát*. Amikor írunk, akkor igyekezzünk pontosan alkalmazni a szükséges írásjeleket, amikor pedig beszélünk, akkor olvassuk le ezeket a jelzéseket és használjuk fel azok értelmezését a szöveg legértelmesebb elmondása érdekében. A *pont esetében* leengedjük hangunkat a beszédünk alaphangjára. Jelezzük azt, hogy egy gondolat befejeződött. Esetleg kicsit hosszabb szünettel is érzékeltethetjük. E „kicsit hosszabb” azonban csak a pillanathoz mérten hosszabb és nem a gondolatsort szét-tördelő némaság. A *vesszőnél* alig észrevehető megállást alkalmazunk, de a hang leeresztése nélkül, mert a gondolat még nincsen befejezve és ezt a tényt éreztetni akarjuk a hallgatókkal. Folytatás következik, ami gondolatunkhoz tartozik még. *Kettőspontnál* a régiek szerint a hangot nem szabad leengedni, hanem úgy kell „lebegtetni, hogy a hallgatók az odatartozó gondolat következésére figyelmezzenek”. Használjuk idéző mondat és idézet között. A *pontosvessző* is gyakori írásjel, és összetett mondatok és körmondatok szakaszai közé teszük. A hang mintegy félig bocsátandó le csak. A *kérdőjel* emelkedő, majd lebecsült kérdő hangnemet kíván, mivel „pont értékű, ezért a hangot lebecsültjük és szünetet tartunk”. A *felkiáltójelnél* hangunk megemelkedik és szünet következik. Érzékeltetni lehet a zárójelet is, mintegy kihangsúlyozva az odavetett, gyorsabb kiejtéssel, hogy a mondottak nem tartoznak szorosan a beszéd elmaradhatatlan gondolatmenetébe.

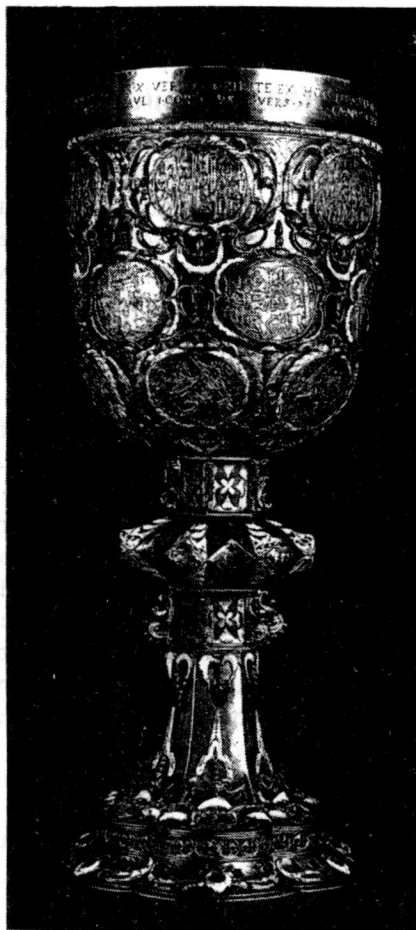
Az írásjelek átértékelése

Valóban, az írásjeleket nagyon komolyan kell vennünk. S mégis kimondjuk, hogy vannak esetek, amikor a szónok átértékeli őket. Amikor szöveget írunk, akkor nyelvtani mondatot írunk le. Amikor ezek az ajkunkon megszólalnak, akkor megalkotott szólamokká válnak. Illetve azzá kell válniuk. Vannak esetek, amikor a nyelvtanilag helyesen alkalmazott gazdag írásjeleszköztár kínosan precíz betartása a szövegmondásban megmosolyogtató modorosságot szülne. Néha lelkiismeretes magyartanárok irodalomórai előadásmódján lehet érezni ezt a tudatos írásjel-megjelenítést.

De nemcsak ezért kell átértékelni néha az írásjeleket, hanem azért is, mert a lényünkben kiáradó érzéseket, ha jól végezzük a feladatunkat, olyan mértékben árasztjuk magunkból, hogy pár írásjelünk úgysem tudja kifejezni. Ezeken túl kifejezendő érzéseinkre olyan belső, ösztönös tempó-, ritmus- és szünetarzenálból merítünk, amit össze kell hangolnunk e külső írásjelekkel. Ez az összehangolás azt jelenti, hogy sokkal szabadabban, vagyis *a gondolatok áramlásának megfelelően kell megvalósítani az írásjeleket*. Előfordulhat a gondolatoknak és érzéseknek olyan heves áramlása, hogy a pontoknál szinte meg sem állunk, máskor meg még vessző sincs a láthatáron és mégis megállunk. Muzsikuskok tanúsíthatják, hogy előadás

közben ritmikai és tempójelzések, valamint a hangerőre vonatkozó zeneszerzői utasítások, melyek a kottában rögzítve vannak, milyen művészi szabadsággal szólalnak meg a szólista vagy a karmester keze alatt. A lejegyzett kottában nélkülözhetetlenek, az előadásban bizonyos határok között és avatott ízléssel a jelzések mégis átértékelhetők. Így van a szónoki művek terén is. Amikor az író ír az olvasónak, az írásjelek nélkülözhetetlenek. A hallgatóhoz szóló szónoknak ismernie kell ezeket az írásjeleket, hiszen amikor ír, akkor ő is alkalmazza. S átértékelni csak azt lehet, amit ismerünk és komolyan veszünk. Mert az írásjelek átértékelése nem a nyelvtani szabályok felrúgása, hanem e szabályoknak a művészi hatás szolgálatába állítása.

(Részlet a szerző *Retorika* című tanulmányi füzetéből, 1994)

E kehely Rákóczi György erdélyi fejedelem megrendelésére készült a kolozsvári református egyház számára.
„Colosvárat Brózer István csinálta Ann 1640.”